

HALETİ'DE KISALTMA ÖBEKLERİ

Dr. Cevat YERDELEN*

Kelime grubu (söz öbekleri): Bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen kelimeler topluluğudur.”¹

“Birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliğidir. Kelime grubu kelimelerle ve diğer kelime gruplarıyla bir bütün halinde münasebete geçtiği gibi, cümlelere de bir bütün halinde iştirak eder. Tek bir kelime gibi çekime tabi tutulur, sona gelen işletme eki bütün grubu şümulü içine alır.”²

“Birden çok sözcüğü içine alan, anlamında ve yapısında bir bütünlük bulunan, tümcede bir tek sözcük gibi iş gören; tümceden küçük, sözcükten büyük, anlamlı geniş dil birliğine "sözcük öbeği" adı verilir. Sözcükler, ek olarak ya da eksize olarak birbirine bağlanma yoluyla sözcük öbeklerini oluştururlar.”³

“Kelime gruplarında yan yana gelen kelimelerin sırasını tayin eden temel kural şudur: Türkçe’de yardımcı unsur asıl unsurdan önce gelir. Vezin, kafiye zorunluluğu ile sırası bozulmuş olan kelime grupları yine asıl normal sıraları içinde anlaşılırlar. Yani kelime sırası düşünme sırasına uygun olur.

Kelime gruplarındaki sıra aynı zamanda bir zaman sırasındır. Türkçe’de kelimelerin sırası, onların karşıladıkları nesnelere ve hareketlerin zaman içindeki var oluş sıralarına uygundur.

Yan yana dizilen kelimeler, ya yargı bildirerek cümleyi, ya da varlık ve hareketleri karşılayarak kelime gruplarını meydana getirirler. Bu diziliş belirli kurallara dayalı bir diziliştir. Kurallar dilden dile değişir.

Türkçe’de varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketler, kelime ve kelime grupları ile karşılanır.

Kelime grupları cümle ve diğer kelime grupları içinde, tek kelime gibi, isim, sıfat, zarf ve fiil görevi yapar.

* Atatürk Üni. K. K.Eğit. Fak. Türkçe Eğit. Böl. Öğr. Üyesi.

¹ Karahan, Leyla, Türkçede Söz Dizimi-Cümle Tahlilleri, Akçağ Yay., Ank., 1998, s.11.

² Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, İst. Mat., İst., 1962, s.353.

³ Kürey, Mazhar, Türçenin Sözdizimi, Kardeş Mat., Ank., 1975, s.3.

Kelimelerin grup içindeki sıralanışları kurallıdır; ana unsur daima sonda bulunur. Fiil gruplarında kelimelerin sıralanışı hareketin oluş sırasına uygun olur.”⁴

Ekli veya eksiz iki ve daha fazla sözcüğün birbirine bağlanmasından oluşan dil birliklerine söz öbeği (kelime grubu) denildiğini yukarıda belirtmiştik. Tümcelerde söz öbekleri tek bir sözcük gibi tümcenin herhangi bir ögesi olabilir. Tümce öğelerini çözümlerken, söz öbeklerini çok iyi tanımak gerekir. Çünkü çözümlmeyi söz öbeklerini parçalamadan yapmak gerekir.

“Kelime grupları ve cümlelerden yıpranma ve kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan dil birliklerine de kısaltma grubu denir. Bu gruplar genellikle isim fiil, sıfat fiil veya zarf fiil gruplarından kısaltılarak elde edilmiştir. Bunların bir kısmı kalıplaşmıştır. Kısaltma gruplarının ortak özelliği, iki isim unsurundan meydana gelmeleri ve vurgunun ikinci unsur üzerinde bulunmasıdır.”⁵

“Kısaltma grupları kelime gruplarının ve cümlelerin kısaltılması, yıpranması neticesinde ortaya çıkan kelime gruplarıdır. Herhangi bir kaideleri yoktur. Daha geniş bir gruptan kısaltmış ve klişeleşmiş gruplardır. Sayıları fazla değildir: Günaydın, güle güle, günden güne, baştan başa ,o gün bu gün, yan yana, sırt sırta, omuz omuza, baş başa, el ele, git gide, baş aşağı, eller yukarı, ileri marş, sola çark, baş üstüne gibi. Bu öbeklerin vurguları umumiyetle başta bulunur. İsnat, genitif, datif, lokatif, ablatif grupları da birer kısaltma grubudur.”⁶

Kısaltma öbeklerinin ilgeçlerle kurulanları değişik dilbilgisi kaynaklarında “ilgeç öbekleri” adıyla işlenmektedir. Yaptığımız araştırmada söz öbeklerinin dilbilgisi kaynaklarının bazılarında hiç ele alınmadığını gördük. Oysa tümce bilgisiyle ilgili çalışmaların eksiksiz yürütülebilmesi için bu dil birliklerinin çok iyi bilinmesi gerekir.

Bu çalışmamıza, tarih boyunca Türk dilinin zenginliklerinden ne ölçüde yararlandığını merak ettiğimiz için başladık. Örnek beyitlerimizi, 17. yy. şairi Azmizâde Hâleti'nin, karşılaştırmalı metnini hazırladığımız Divanından seçtik. İleride, aynı Divandan yararlanarak bütün söz öbekleri ve tümce çeşitleriyle ilgili bir çalışma yapmayı düşünmekteyiz.

Kanaatimizce, değişik asır ve şairlerden seçilecek örneklerle Türk dilinin tarihi gelişimi hakkında doğru ve önemli bilgilere ulaşabiliriz.

KISALTMA ÖBEĞİ ÇEŞİTLERİ

- 1) Yönelme (Yaklaşma, datif, e'li) öbeği
- 2) Bulunma (Lokatif, de'li) öbeği

⁴ Karahan, Leyla, a.g.e., s.11.

⁵ Karahan, Leyla, a.g.e., s.39.

⁶ Ergin, Muharrem, a.g.e., s.375.

- 3) Çıkma (Ablatif, den'li) öbeği
- 4) Yükleme (akkuzatif, i'li) öbeği
- 5) İsnat öbeği
- 6) Genitif öbeği
- 7) Vasıta öbeği
- 8) Takı öbekleri

YÖNELME (yaklaşıma, datif) ÖBEĞİ

İlk ögesi yönelme (e hali) eki almış, iki addan oluşan söz öbeğidir. Bu öbeğin sonuna anlamı tamamlayan bir ad ögesi getirilebilir: Oyuna düşkün (çocuk), cana yakın (arkadaş), geçmişe bağlı (insan), sözüne sadık (dost), içe dönük (kişi) gibi. Bu öbeğin ikinci ögesi sıfat olarak kullanılabilir bir addır.

Muharrem Ergin bu öbeği şöyle tanıtmaktadır: “Datif halindeki bir unsurla, ondan sonra gelen yalın bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Datifli unsur da sonraki unsur da ya tek bir isim veya isim yerini tutan bir kelime grubu olur: Dile kolay, başa bela, aslına uygun, keyfine düşkün, başına buyruk gibi. Grubun vurgusu ikinci unsur üzerindedir.”⁷

Leyla Karahan yaklaşma öbeğini şöyle tanımlamaktadır: “Yan yana dizilen kelimeler, ya yargı bildirerek cümleyi, ya da varlık ve hareketleri karşılayarak kelime gruplarını meydana getirirler. Bu diziliş belirli kurallara dayalı diziliştir. Kurallar dilden dile değişir.”⁸

Türkçe’de varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketler kelime ve kelime grupları ile karşılanır.

Kelime grupları cümle ve diğer kelime grupları içinde tek kelime gibi, isim, sıfat, zarf ve fiil görevi yapar.

Kelimelerin grup içindeki sıralanışı kurallıdır; ana unsur daima sonda bulunur. Fiil gruplarında kelimelerin sıralanışı hareketin oluş sırasına uygun olur.

Mazhar Kükey de : “e’ durumunda bulunan bir ad ögesiyle tamlanan sıfatlara tamlanmış sıfat ya da e’li sözcük öbeği adı verilir demektedir.”⁹

Hâleti’ de e’ li söz öbeklerine örnekler:

“Tîr-i müjgânâ kâr-ger olmaz
Siper-i zühd ü cevşen-i takvâ”

39/2

⁷ Ergin, Muharrem, a.g.e., s.372.

⁸ Karahan, Leyla, a.g.e., s.41.

⁹ Kükey, Mazhar, a.g.e., s.35.

(Zahitlik korunağı, inanç zırhı kirpik okuna etkili olmaz.)

“Gelmez yerine yıllar ile bir gören seni

Elbette her varan kapuna mübtelâ gelür”

250/2

(Seni bir kere gören artık yerine gelemez, elbette senin kapına varan belaya tutulmuş olarak gelir.)

“Halka-i çeşmini bend eylese cân riştesine

Bulmaz dil yine ol kebge münâsib dâmi”

772/4

(Göz yuvarlağını can ipine bağlasa gönül, yine o keklige uygun bir tuzak bulamaz.)

BULUNMA (Lokatif, de'li) SÖZ ÖBEĞİ

Bu öbek, ilk ögesi de hal eki almış bir ad, ikinci ögesi sıfat olarak kullanılabilir bir ad olan bir söz öbeğidir. Bu öbeğin sonuna, anlamı tamamlayacak bir ad getirilebilir: Yolda kalmış (araba), şafaklarda yüzen (bayrak), arkasında olan (güç), haftada bir (gün), yılda bir (ay), yükte hafif (eşya).

Muharrem Ergin: Lokatifli bir isim unsuru ile ondan sonra gelen bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur, her iki unsur da ya bir tek isim ya da isim yerine geçen bir kelime grubu olur demektedir ve şu örnekleri vermektedir: “Geçmişte bugün, dam üstünde saksığan, elde bir, işinde usta, üçte iki, binde bir.”¹⁰

Mazhar Kükey de, de durumunda bulunan bir ad ögesiyle tamlanan sıfatlara tamlanmış sıfat ya da de'li sözcük öbeği adı verilir diyerek şu örnekleri vermektedir: “Yükte hafif, pahada ağır, şafaklarda yüzen, yurdumun üstünde tüten.”¹¹

Hâletî'de de'li söz öbeklerine örnekler:

“Anun için kârgâhından çıkarur lâcerem

Ayda bir zerrin rikâbı zer-ger-i haveristan”

K24/17

(Onun için güneş kuyumcusu, şüphesiz, fabrikasından ayda bir altın örtü çıkarır.)

“Derd-i hicrün binde birin sana eylerdüm beyân

Olmasa cânâ zaman-ı vuslatun gayetde az”

263/4

(Ey sevgili sana kavuşma zamanı çok az olmasa, ayrılık derdinin binde birini sana söyledim.)

¹⁰ Ergin, Muharrem, a.g.e., s. 372.

¹¹ Kükey, Mazhar, a.g.e., s.36.

“Derûn-ı sinede olan cerehat-ı gamı yur
Aceb değil diseler badeye şarâb-ı tahir” 256/1
(Kalbin içindeki gam yarasını temizlediği için şaraba temizleyici bade
deseler acayip olmaz.)

“Nil-i Mısır’ı ana benzetmek olurdu yaran
Yıldı bir bari kesilseydi eger eşk-i revân” 496/1
(Dostlar eğer akan gözyaşı yılda bir kere kesilseydi Mısır’ın Nil’ine
benzerdi.)

“Mürde-i hicrân için nevha eyler Hâleti
Günde bin kez ölmenün tutmak ne mümkün matem” 590/6
(Hâleti ayrılığın ölüsüne sesli olarak ağlamaktadır. Fakat günde bin kere
ölmenin matemini tutmak mümkün değildir.)

“Şu’le-i sahbâyı meclisde görenler sordular
Didi sâki bir ışıkdur şimdi geldi camdan” 537/4
(Şarabın ateşini mecliste görenler ne olduğunu sordular, saki dedi ki o,
camdan şimdi gelen bir ışıktır.)

ÇIKMA (ablatif, den’li) SÖZ ÖBEĞİ

İlk ögesi den hal eki almış bir ad, ikinci ögesi sıfat olarak kullanılabilen bir ad olan ve sonuna bir ad ilave edebileceğimiz söz öbeğidir: Yoldan çıkmış (çocuk), kıldan ince (yol), kılıçtan keskin (söz), üzüntüden harap (adam), kendisinden emin (çocuk).

“Uzaklaşma (den) ekli bir isim unsurunun başka bir isim unsuru ile kurduğu kelime grubuna uzaklaşma grubu denir. Bu grupta birinci unsur uzaklaşma eki taşır. İkinci unsur genellikle bir vasıf ismidir. Grubun unsurları kelime grubu olabilir. Uzaklaşma grubu cümle ve kelime grupları içinde isim, sıfat ve zarf görevi yapar. Bu grup da sıfat fiil veya zarf fiil grubundan kısalmıştır: İçten pazarlıklı, kendisinden emin, benden gizli, gözden ırak, yandan çarklı.”¹²

“Ablatifli bir unsurla, ondan sonra gelen bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubuna ablatif grubu denir. Gruptaki her iki unsur da ya bir isim veya isim yerine geçen bir kelime grubu olur: Kafadan kontak, doğuştan sakat, anadan doğma, sonradan görme, içinden pazarlıklı, içlerinden çoğu örneklerinde görüldüğü üzere bazen ikinci unsur iyelik eki alabilir. Grubun vurgusu ikinci unsurdadır.”¹³

¹² Karahan, Leyla, a.g.e., s.43.

¹³ Ergin, Muharrem, a.g.e., s.372.

“Mazhar Kükey, “den” durumunda bulunan bir ad ögesiyle tamlanan sıfatlara, “tamlanmış sıfat” ya da “den’li sözcük öbeği” adı verilir demektir.”¹⁴

Hâleti'de den’li söz öbekleri örnekleri:

“İraklardan gelen âb-ı sarây-ı husrevân-âsâ
Felek cây-ı karârum gâh pest eyler gehî âli” 771/4

(Felek benim karar yerimi, uzaklardan gelen padişah saraylarının suyu gibi bazen alçak, bazan yüksek yapar.)

“Nigârından cüdâ düşmişlere pend itme ey nâsîh
Müfid olmaz o söz kim sûret-i bî-câna söylersin” 577/4

(Ey nasihatçi, sevgilisinden ayrı düşenlere nasihat etme, çünkü cansız bir cisme söylediğin söz faydalı olmaz.)

“Âşık-ı üftâde diller hâk-i râh olmak gerek
Kûy-ı vasla vasıl olmaz kendüsinden geçmeyen” 554/2

(Düşkün gönüllü aşıkların yol toprağı olması gerekir. Kendisinden geçmeyen kavuşma köyüne varamaz.)

“Kalb-i dilberden kopan seng-i cefâdur Hâleti
İtmişümdür ben bu ma'nâyı sözünden inşira” 317/5

(Hâleti, sevgilinin kalbinden kopan eziyet taşıdır, ben bu manayı onun sözünden anlamışım.)

“Yerine gelmedi hiç hasta gönül Hâletiyâ
Kûy-ı dildârdan ayrı düşürelde devrân” 526/6

(Ey Hâleti, devir sevgilinin köyünden ayrı düşürdüğünden beri hasta gönül hiç yerine gelmedi.)

“Teni semen saçı sünbül ruhı gül-i ra'nâ
Olur mı bundan öte hiç tenâsüb-i a'zâ” 40/1

(Teni yasemin, saçı sünbül, yanağı iki renkli gül. Hiç bundan daha güzel bir organ uygunluğu olur mu.)

“Çâh-ı encüm lerzedden hâli degildür Hâleti
Ben livâ-yı derd-i âhumla olaldan mîr-i aşk” 333/7

(Hâleti ben ah derdinin bayrağı ile aşk komutanı olalı, yıldızların şahı titremeden uzak değildir.)

¹⁴ Kükey, Mazhar, a.g.e.,s 37.

“Ne âftabsın ayâ harâret-i âşık

Olur ziyade ne denlü olursa senden dur”

256/4

(Ey sevgili sen ne güneşsin ki, aşık senden ne kadar uzak olursa ateşi o kadar çok olur.)

YÜKLEME (Akkuzatif, i'li) SÖZ ÖBEĞİ

“İ’ durumunda bulunan bir ad ögesiyle tamlanan sıfatlara, "tamlanmış sıfat"ya da “i’li sözcük öbeği” adı verilir. Bacayı saran (alevler), kaleyi yıkacak (olan). Yükleme ekli bir isim unsurunun bir başka isim unsuru ile kurduğu söz öbeğine “yükleme öbeği” denir. Grubun birinci unsuru, yükleme eki (ı,i,u,ü) taşıır: İnsanı takdir, memuru teftiş, çocukları af gibi.”¹⁵

Hâleti’de i’li söz öbekleri örnekleri:

"Bâd-ı âhum ser-i kûyında vezân oldukça

Turma başını salan ol boyı şimşâdumdur”

196/2

(Benim ahım, sevgilinin mahallesinde estikçe, durmadan başını sallayan, o boyu şimşir ağacı gibi olan sevgilidir.)

“Dirler ki nakd-ı cânı viren buseni alır

Hüsnin metai böyle niçün râyegân olur”

251/3

(Can parasını veren öpücüğünü alır derler. Acaba senin güzelliğin malın niçin böyle ucuzdur?)

İSNAT ÖBEĞİ

İsnat grubu biri diğesine isnat edilen iki isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. İsnat edilen unsur, isnat olunandan (kendisine isnat yapılandan) sonra gelir. Kendisine isnat yapılan unsur, ya yalın halde bulunur veya iyelik eki almış olur. Bu unsur bir tek isim olabileceği gibi, isim yerine geçen bir kelime grubu da olabilir. İsnat unsuru ise bir sıfat veya sıfat yerine kullanılan bir kelime olur: Baş açık, ayak yalın, göz kapalı, üst baş perişan, omuzlar düşük, gözü açık, karnı tok, sırtı pek, bağı yanık vs.

Örneklerde de görüldüğü üzere isnat grubu daha çok iyeliklidir. Bunun sebebi umumiyetle sıfat olarak kullanılan bu kelime grubunun vasıflandırdığı veya vasıflandıracağı nesne ile ilgisini kurmaktır. Bunlar birleşik kelime haline gelerek isim olmağa da çok elverişlidirler. İyeliksiz olanlar umumiyetle zarf olarak kullanılırlar.

¹⁵ Kükey, Mazhar, a.g.e., s.35.

"İsnat grubu umumiyetle bir partisip grubunun kısalmış gibidir. Onun için bunları kısaltma grubu saymak mümkündür. Gerçekten bütün isnat gruplarının arkasında, zikredilmemiş, düşmüş bir olan veya olarak (zarf olanlarında) kelimesi var gibidir. Onun içindir ki isnat unsuru hal ekleri de taşıyabilir, çekimli de olabilir: Gözü yukarıda, ucu demirden, geçimi yolunda misallerinde olduğu gibi. İsnat grubunun vurgusu ikinci unsurdadır."¹⁶

Hâleti'de isnat öbeği örnekleri:

"Çu çâh-ı belâlar ki var râh-ı gamda
Gözi bâğlı uşşak içtündür mukarrer"

214/2

(Çu gam yolunda olan bela kuyuları, gözü bağlı aşıklar için kararlaştırılmıştır.)

"Bir demde bin belâ-keşi gamzen kılur helâk
Biri bine geçer okunun ey kaşı keman"

508/3

(Senin gamzen bir anda bin belaya tutulmuşu mahveder, ey kaşı keman olan, senin okunun biri bine geçer.)

"Haşr olam mı ol kadi bâlâ ile dirsen bana
Ey dil-i divâne eylersin kıyâmetden sual"

411/4

(Ey deli gönül, bana o boyu yüksek sevgiliyle bir araya geleyim mi dersin kıyametten soru sormuş olursun.)

"Böyle kaçmak nedir ey gözleri ahu şimdi
Kanı Mecnûnuna ram olduğun eyyâm senün"

402/4

(Ey gözleri ahu gibi olan,şimdi böyle kaçmak nedir? Senin aşığına bağlanacağın günler hani.)

"Katı teng olmasa ger ey lebi gonca dehentün
Ne içün cân virür elbette çıkarken suhentün"

402/1

(Ey dudağı gonca gibi olan,senin ağzın çok dar olmasa, çıkarken senin sözlerin niçin can verir.)

"Varur hemişe gayre o kaddi kıyâmetüm
Bir kez bana da gelse yıkılmazdı ya cihan"

509/2

(O boyu kıyâmet gibi olan daima yabancıya gider, bana da bir kere gelse dünya yıkılmazdı ya!)

¹⁶ Ergin, Muharrem, a.g.e.,s. 370.

GENİTİF ÖBEĞİ

“Genitif eki ile birbirine bağlanan iki isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Genitifli unsur önce, onun bağlandığı yalın isim sonra gelir. Grubun manası genitifin ilgi fonksiyonuna dayanır. Grup iyelik eki düşmüş bir iyelik grubu gibidir : Bizim kız, senin ev, benim at, Ahmet Dayının oğlan vs. Genitif grubunun her iki unsuru tek bir isim olabileceği gibi isim yerini tutan bir kelime grubu da olabilir. Grubun vurgusu ikinci unsur üzerindedir. Genitif grubu da kısalmış bir iyelik grubudur.”¹⁷

Hâleti'de genitif öbeği örnekleri :

“Künc-i belâda hal-i dil-i mübtelâyı gör

Gel hasta-i mahabbetün olan gedâyı gör” 245/1

(Bela köşesinde aşık gönüln halini gör. Gel aşkının hastası olan dilenciği gör.)

“Yohsa zâhid yok mıdır çeşm-i cihân-bînün senün

Bilmedün mır'ât-ı câmun olduğın âlem-nümâ” 22/3

(Zahit senin dünyayı gören gözün yok mudur. Kadeh aynasının alemi gösterici olduğunu bilmedin.)

VASİTA ÖBEĞİ

“ Vasita ekli bir isim unsurunun bir başka isim unsuru ile kurduğu kelime grubudur. Birinci unsur vasıta eki (ile, la, le) taşır, ikinci unsur bir vasıf ismidir: seninle dost, bayrakla süslü, sırmayla işli. Bu grup da sıfat fiil veya zarf fiil grubundan kısalmıştır.”¹⁸

Hâleti'de vasıta öbeği örnekleri :

“Eşk-i hun-barum ile böyle dem-alud oldı

Görinen bal-i semendinde değildir hınna” 2/4

(Kan yağdıran göz yaşıyla böyle kana bulandı, atın kanadında görünen kına değildir.)

“Seg-i kuy ile seni yar beraber tutmaz

Haleti her gice kuyında idersen feryad” 106/5

(Haleti, sen sevgilinin köyünde her gece feryat etsende seni köpeğine denk saymaz.)

¹⁷ Ergin, Muharrem, a.g.e., s. 371.

¹⁸ Karahan, Leyla, a.g.e., s. 43.

TAKI ÖBEKLERİ

İsimlerden sonra gelip onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimelere "takı" (proposition) adını veriyoruz: Gibi, için, ile , göre, yollu, denli, diye, rağmen, değin, dek, beri, yana, içinde, içre vs. Bu kelimeler başlı başına bir kavram sahibi olmayıp, iki kavram arasındaki ilişkiyi belli etmeye yararlar. Bu ögeler şekilce kelime işleyişçe isim çekim ekleri durumunda bulunurlar.

"Takıların, arkasına geldiği isimle birlikte teşkil ettikleri belirtme öbeklerine "takı öbeği" (groupe postpositionnel) deriz. Takı öbekleri söz içinde sıfat ve zarf hükmündedirler. Bu sebeple sıfatların ve zarfların bütün işleyişlerini alırlar. Bu ögeler şekilce kelime, işleyişçe isim çekimi ekleri durumundadır." ¹⁹

İle ile kurulan öbekler :

"Vasıta (ile) ekli bir isim unsurunun bir başka isim unsuru ile kurduğu kelime grubuna vasıta grubu denir. Bu grupta birinci unsur vasıta (ile) eki taşır. İkinci unsur bir vasıf ismi (sıfat) dır. Bu grup da sıfat fiil veya zarf fiil grubundan kısalmıştır: Davayla ilişkili, parayla yüklü, bayrakla süslü, sırmayla işli vs. Vasıta grubu cümle ve kelime grupları içinde isim,sıfat ve zarf olarak kullanılır." ²⁰

Hâleti'de ile' takısına kurulan öbek örnekleri:

"Bize eflâk hakâretle nigâh eylemez

Râh- ı aşkunda senün hâk ile yeksânuz biz" 267/7

(Gök bize hakaretle bakmaz. Biz senin aşkının yolunda toprakla bir olmuşuz.)

"Oldur hemişe hasret ile telh-kâm iden

Yarun aceb lebinden alınmaz mı dadumuz" 270/3

(Daima hasretle kederli eden odur. Acaba yarın dudağından tat almayacak mıyız?)

"Âb-ı gülğün ile pürdür gözümün şişeleri

Anda gîsûlunun aksi dizilmiş sünbül" 426/3

(Gözümün şişeleri gül renkli suyla dolmuştur. Onda saçlarının aksi dizilmiş sünbül gibidir.)

"Âşık ki derd-i aşkun ile hasta-hâldur

Vaşlun olur hayâl ider ama muhâldur" 195/1

¹⁹ Banguoğlu, Tahsin, Türkçenin grameri, İst., 1974, s.385.

²⁰ Karahan, Leyla, a.g.e., s. 43.

(Aşık senin aşk derdinle hastadır. Bazen imkansız olan sana kavuşmayı hayal eder.)

“Hallâk-ı ezel Kays ile leyla gibi cana

İtmîş beni aşk ile seni hüsn ile mütâz”

264/1

(Ey sevgili Ezeli Yaratıcı Kays ve Leyla gibi, beni aşk ile seni güzellikle seçkin yapmıştır.)

“Bir gün alur libâs-ı teni öldürtüp seni

Cellâd-ı dehr gayet ile bi-emândur”

202/3

(Dünya celladı çalışarak bir gün seni öldürerek ten elbisesini alır, o çok acımasızdır.)

“Ancak” takısıyla kurulan öbek:

“Ateş iken ser-be-ser eyler himayet hârını

Bülbülün yakmak bilür ancak gül-i handânumuz”

287/4

(Gülen gülümüz baştan başa ateş olan dikenini korur da bülbülünü sadece yakmayı bilir.)

“Asa” takısıyla kurulan öbek:

“Olalı derd-i belâ-yı aşk ile zâr u zebûn

Küşti-gır-âsâ benüm gönümi dâim gam basar”

221/4

“Bâis” takısıyla kurulan öbek:

“Serâr-ı âha bâis Hâleti hep mihr-i dilberdür

Yine ammâ sen anı mihr-i nûr-efşâna virmezsin”

574/5

(Hâleti ah kıvılcımının sebebi sevgiliye duyulan sevgidir. Fakat sen yine de onu nur saçan güneşe vermezsin.)

“Birle” takısıyla kurulan öbek:

“Anup evzâ-ı çarhı girye-i bîhude itmezler

Olanlar bâde-i şevk-i mahabbet birle mestane”

693/4

(Aşk arzusunun şarabı ile sarhoş olanlar, dünyanın hallerini anarak, boş yere gözyaşı dökmezler.)

“Dek” takısıyla kurulan öbek:

“Mâhdan mâhîye-dek hükm eyle bî-pervâ yine

-90- C. Yerdelen: Hâleti'de Kısaltma Öbekleri

Zülfünün kullâbını a'lâya sal ednâya sal" 414/3

(Yine korkusuzca aydan balığa kadar her şeye hükmet. Zülûf bağımlı yüce olana ve aşağı olan herkese sal.)

"Değın" takısıyla kurulan öbek:

"Firkat şebinde nakd-ı sirişkin nisâr idüp
Yıldız sayar sabâha değın çeşm-i hün-feşân" 508/4

(Kan saçıcı göz, ayrılık akşamında gözyaşı parasını saçıp, sabaha kadar yıldız sayar.)

"Diyü" takısıyla kurulan öbek:

"Her zamân gülşene gül-berg döşer bâd-ı bahâr
Düşmesün diyü yere sâye-i serv-kadd-i yâr" 155/1

(Bahar rüzgarı, sevgilinin servi boyunun gölgesinin yere düşmemesi için gül bahçesini, her zaman gül yaprağı ile döşer.)

"Eğer" takısıyla kurulan öbek:

"Hâleti sur-ı kıyâmet dil-i gaflet-zedenün
Binaguşında çalınsa eğer âgâh olmaz" 284/5

(Hâleti kıyâmet borusu eğer gafletteki gönlün kulağı dibinde çalınsa, yine uyanmaz.)

"Gibi" takısıyla kurulan öbek:

"Arsa-i nazmun resen-bâzı benem ey Hâleti
Tab'-ı çalaktım gibi olmaya bî-pervâ yürür" 209/5

(Ey Hâleti, nazım alanının cambazı benim. Bu benim çevik yaradılışım gibi korkusuz yürüten yoktur.)

"Girü" takısıyla kurulan öbek:

"Gussa-i dehr ile aklım gitdi hep sımden-girü
Bildüğinden kalmasun sâki-i ayyâr-ı felek" 349/3

(Dünya sıkıntısıyla aklım gitti. Feleğin hilekar sakisi bundan sonra bildüğinden geri kalmasın.)

"Göre" takısıyla kurulan öbek:

"CeZR ü meddi bilmez benüm bahr-ı cünûnum Hâleti
Herkes andan kadd-i fehmine göre almakda kâm" 438/6

(Ey Hâleti, benim delilik denizim yükselmeyi ve alçalmayı bilmez. Herkes ondan anlayışına göre murat almaktadır.)

“İçre” takısıyla kurulan öbek:

“Cihân halkı ser-â-ser mey-perest olmak mukarrerdür

Salarsa aks-i rûyın sâgar içre ol büt-i ra'nâ” 18/3

(O put gibi güzel olan sevgili, kadeh içine yüzünü aksettirse bütün dünya halkının sarhoş olması kesinleşir.)

“İçün” takısıyla kurulan öbek:

“Günde bin kez han-ı ihsanun çekilse âleme

Bu dil-i şeydâ içün bir kez dimezsın kandedür” 204/4

(Aleme, günde binlerce defa ihsan sofrası açsan, bu çılgın gönül için bir kere nerededir demeysin.)

“Mi” takısıyla kurulan öbek:

“Cismüm sarardı Hâletiyâ derd-i aşkdan

Olsam aceb mi murg-ı hazân-dide-ves” 310/5

(Ey Hâleti, aşk derdinden cismim sarardı. Eğer üzgün, sonbahara düşmüş kuş gibi sussam acayip olur mu.)

“Misal” takısıyla kurulan öbek:

“Silsek ne var sirişkümü hattun değil midür

Giryân iden beni gece gündüz kalem-misâl” 410/3

(Gözyaşımı silsek ne olur? Kalem gibi beni gece gündüz ağlatan senin ayva tüylerin değil midir?)

“Nisbet” takısıyla kurulan öbek:

“Çün dem-i serd-i rakib ey Hâleti bârid gelür

Şîr-i âteş-bâruma nisbet kelâm-ı Âzeri” 756/5

(Ey Hâleti, benim ateş yağdıran şiirim yanında, Azeri sözleri, rakibin hoyrat nefesi gibi soğuk göründür.)

“Özge” takısıyla kurulan öbek:

“Dil-i pür-zahma gönder ey habîb-i cân u dil tîrûn

Ki hiç tîrûnden özge rast gelmez ana bir merhem” 449/4

(Ey gönül ve canın sevdiği, oklarını çok yaralı gönle gönder. Çünkü ona senin okundan başka hiçbir merhem iyi gelmez.)

“Üzre” takısıyla kurulan öbek:

“İstirahat üzre zanneyler beni hem-sayeler

Za'f ile bir hâle vardum âh u zârım kalmadı”

744/3

(Zayıflıkla öyle bir hale geldim ki, ah edip inleyemiyorum. Arkadaşlar benim dinlenmekte olduğumu zannediyorlar.)

“Var-veş” takılarıyla kurulan öbekler:

“Tınmasam hakister eylersin beni pervâne-vâr

Cem'-veş başum alursın eylesem ifşâ-yı râz”

266/4

(Aldırmasam beni pervane gibi kül edersin, sırrımı açıklasam, mum gibi başımı alırsın.)